

OSMAN TURAN'A GÖRE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ ZAMANINDA AKSARAY

AKSARAY IN THE PERIOD OF ANATOLIAN SELJUK STATE ACCORDİNG TO
OSMAN TURAN

DOI:10.17755/esosder.37346

Ramazan ATA¹

Öz

Aksaray eski ticaret yolları üzerinde bulunan tarihin kadim şehirlerinden birisidir. Dönem içinde yükselişler ve düşüşler yaşamıştır. Yeni bir medeniyet sentezine Anadolu Selçuklu Devleti zamanında doğudan ve batıdan gelen parlak zekâlarla ulaşmıştır. Özellikle II. Kılıçarslan döneminde maddi ve manevi alanda yapılan imar faaliyetleri ile Dâr-ı Sulehâ ve Dâr-ı Zafer sıfatlarını hak etmiştir. Aksaray Belediyesi tarafından 2014 yılında kendisine amblem olarak seçilen Alayhan kervansarayındaki tek başlı çift gövdeli aslan figürü bize Anadolu Selçuklu medeniyetinin kuruluş felsefesini hatırlatmıştır. Horasan'dan yola çıkan Mevlana, İran, Irak, Hicaz ve Suriye yoluyla işlediği düşünce ve tasavvufunu Anadolu'ya getirirken; Endülüs'den yola çıkan Muhyiddin Arabî, İspanya, Mağrip, Mısır, Hicaz, Irak ve Suriye yoluyla işlediği düşünce ve tasavvufunu Anadolu'ya getirmiştir. Doğu ve batının düşünce ve tasavvufu, Aksaray'ın da içinde bulunduğu Anadolu medeniyet havzasının kadim kültürleri ile harmanlanarak hoşgörüyü dayalı Anadolu İslam medeniyetini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, Aksaray, Medeniyet, Mevlana.

Abstract

Aksaray is one of the very old historic cities that is located on ancient trade routes. It witnessed several improvements and declines within time. It reached a new civilization synthesis during Anatolian Seljuk period with brilliant scholars who came from the East and West. Especially under the rule of Kılıcarşlan II with economic and spiritual development activities carried out in the area, the city gained the title of The City of Holy Persons and The City of Victory. The city municipality of Aksaray in 2014 chose a figure of single headed double body lion- which is available on the wall of Alayhan Caravansary as the logo of Aksaray- that has reminded the founding philosophy of Anatolian Seljuk Civilization. Departing from Horasan, Mevlana brought his thoughts and Sufism to Anatolia through his journey from Iran, Iraq, Hejaz and Syria; on the other hand, Muhyiddin Arabî brought his thoughts and Sufism to Anatolia through his journey from Spain, Maghreb, Egypt, Hejaz, Iraq and Syria. Thought and mysticism of the East and West meet ancient cultures of Anatolian Civilization including Aksaray, revealing Anatolian Islamic Civilization based on tolerance.

Keywords: Anatolian Seljuk State, Aksaray, Civilization, Mevlana.

¹ Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ataramazan68@gmail.com

GİRİŞ

1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da Bizans hâkimiyeti iyice azalmış ve Türkler yoğun biçimde buraya yerleşmeye başlamışlardır. Aksaray ilk Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah (1075-1086) döneminde bu devletin sınırlarına katılmıştır. Tarihi kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, I. Kılıçarslan'dan sonra ortaya çıkan karmaşa ortamında Aksaray Danişmendliler idaresine geçmiştir. Gülağaç ilçesine bağlı Gülpınar (Hıçıp) beldesinde bulunan Bekâr Sultan türbesi bu dönemden günümüze ulaşan en eski eserdir. Danişmendliler'in damadı olan I. Mesud'un (1116-1155) hükümdarlığının ikinci döneminde Anadolu'da birliği büyük oranda sağladığı yıllarda (1142) Aksaray tekrar Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına katılmıştır.

Aksaray'ı yeniden kurup önemli bir şehir haline getiren II. Kılıçarslan (1155-1192) olmuştur. Abbasiler nasıl Türk muhafız birlikleri için Bağdat şehri dışında Samerra şehrini kurmuşlarsa, II. Kılıçarslan da askerlerinin halkı rahatsız etmemesi ve büyük şehirlerde görülebilecek olumsuzluklardan etkilenmemesi için garnizon şehir olarak Aksaray'ı yeniden tasarlamıştır. Bunun için Aksaray'ı seçmesi bazı kaynaklarda onun uğura olan inancı ile açıklanır. Aksaray yakınlarında kazanılan bir zafer bu yönde onu teşvik etmiştir. Aksaray şehrini askerini ve sivil halkın her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde sivil ve askeri binalarla donatmıştır. Azerbaycan ve Horasan tarafından getirdiği âlimleri ve kalifiye insanları buraya yerleştirmiştir. Şehrin çevresini surlarla çevirtmiş ve kötü insanlarla Müslüman olmayanların bu sorun içine alınmamasını istemiştir. Bazı savaşlar için Aksaray'dan yola çıkmıştır. Bundan dolayı şehre Dâr-ı Suleha ve Dâr-ı Zafer isimleri verilmiştir.

Bilindiği gibi Cumhuriyet Dönemi'nde, Anadolu Selçuklu Devleti tarihi ile ilgili en kapsamlı çalışmaları yapan Prof. Dr. Osman Turan olmuştur. Vefatından uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen bu alanda henüz onun yaptığı çalışmaları aşan bir eser ortaya çıkmamıştır. Bu konuya ömrünü vakfeden yazar kalıcı birçok eserler ortaya koymuştur. Biz burada dönemle ilgili en kapsamlı eser olmasından dolayı, "Selçuklular Zamanında Türkiye" isimli eserini baştan sona tarayarak, Aksaray isminin geçtiği yerleri hükümdar dönemlerine göre ayırıp o dönemde bu şehrimizle ilgili geçen olayları ortaya koymaya çalıştık.

Osman Turan, millete ve tarihe yapılan haksızlıklara karşı çıkmak için siyasete girerek Demokrat Parti milletvekili olmasından dolayı vefatına kadar rakiplerinin satışmalarından kurtulamamıştır. İlmî hayatının en verimli döneminde siyasete girmesi nedeniyle yapacaklarının bir kısmını yapamamışsa da verdiği eserler gerçekten çok önemlidir. İlmî nedenlerden çok, siyasî nedenlerle genç denebilecek bir yaşta emekli edilmesine rağmen mücadeleden hiç yılmamış, kendi imkânları ile çalışmaya ve ilmi eserler üretmeye devam etmiştir. Osman Turan'ın, Anadolu Selçuklu Devleti'ni anlatan, "Selçuklular Zamanında Türkiye" isimli eseri en önemli çalışması olarak değerlendirilebilir. Bu eser, Anadolu Selçukluları ve dönemin Anadolu'daki diğer beylikleri ile ilgili şimdiki kadar yazılmış en kapsamlı ve ilmî eserdir. Dünyaca meşhur Cambridge İslam Tarihi serisinde "Anadolu Selçukluları ve Beylikleri" bölümünün ona yazdırılması ilmi değerini göstermektedir.² Ayrıca Anadolu Selçukluları ile ilgili olarak Batı âleminde en tutulan eserlerden birini yazan Claude Cahen büyük oranda Osman Turan'ın eserlerinden yararlanmıştır.

1. SÜLEYMANŞAH ZAMANINDA AKSARAY (1075-1086)

Aksaray, ilk Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah döneminde 1077 tarihinde Anadolu Selçuklu topraklarına katılmıştır.³ 1080 yılındaki karışıklıklar sırasında Süleymanşah'ın Konya, Aksaray hükümdarı olarak ismi geçmektedir.⁴ Bazı rivayetlere göre bu işi yapan Büyük Selçuklu komutanlarından Porsuk'tur. Melikşah, cihan hâkimiyetini sağlamak ve Kutalmış oğullarını itaat altına almak üzere Porsuk'u Anadolu'ya göndermiştir. Bu sırada içlerinde Aksaray da olmak üzere önemli bazı şehirleri fetheden Porsuk geri çekilirken buraları Süleymanşah'a vermiş ve onu büyük Selçuklu Sultanı adına Anadolu Meliki yapmıştır.⁵ Bu rivayet dönemin şartlarını düşündüğümüz zaman gönüllü olarak gerçekleşmesi oldukça zor bir durumu ifade etmektedir. Dönemin kaynaklarını karşılaştırdığımız zaman Melikşah ile Süleymanşah arasında açık bir rekabet ve çatışma olduğunu görüyoruz. Bu durumu 1078 yılında Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın, Porsuk'u, Anadolu Selçuklu sultanı Süleymanşah'ı yakalamak üzere Anadolu'ya göndermesinden ve Tutuş'a karşı yenilip öldürülmesinden sonra oğullarının İsfahan'a götürülmesinden anlıyoruz. Aksaray'ın Süleymanşah'a teslimi ise bir zorunluluktan ve Abbasi halifesinin devreye girmesinden dolayı olabilir.⁶

Süleymanşah, 1081 yılında Bizans ile yaptığı antlaşma sonrasında sultan unvanını kullanmaya başlamıştır. Fakat bu unvanı kullanmak için Büyük Selçuklu hükümdarından izin alması gerekiyordu. Bağdat halifesi ona sancak ve hâkimiyet alametleri göndererek sultan unvanı verdi ve Büyük Selçuklu sultanı Melikşah buna belki de kerhen ses çıkarmadı. Sünni halifenin bu tutumu, büyük oranda Süleymanşah'ın Fatimî halifesinin

² Osman Turan (1970). "The Central Islamic Lands", The Cambridge History of Islam I, Cambridge, s. 231-262.

³ Osman Turan (1971), Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, s. 47.

⁴ M. Zeki Oral (1962), "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, 5, s. 223-240.

⁵ Turan, Türkiye, s. 57.

⁶ Turan (1971): s. 58-59.

manevi otoritesine girmesi endişesinden kaynaklanmış olmalıdır.⁷ Böylece Melikşah, Süleymanşah'a karşı harekete geçmekten vazgeçmiş ve Aksaray ve diğer Anadolu şehirlerinin onun kontrolünde kalmasını onaylamıştır.

2. I. KILIÇARSLAN ZAMANINDA AKSARAY (1092-1107)

Aksaray, Haçlı seferini Berkayaruk ve Danişmendli Gümüştekin ile birlikte bozguna uğratan I. Kılıçarslan tarafından Konya ile beraber tekrar (1097-1098) Anadolu Selçuklu sınırlarına katılmıştır. Bu dönemden günümüze ulaşabilen herhangi bir eser yoktur. I. Kılıçarslan ilk haçlı seferinin engellenmesi noktasında önemli vazifeler icra etmiştir. Batıdan doğuya doğru gelen haçlıları Gümüştekin ve Hasan Bey ile birlikte Konya Ereğli'de bir defa daha karşılamış fakat çok fazla olmalarından dolayı Hasandağı eteklerine kadar çekilmiştir. Hasan dağı, ismini orada birçok Selçuklu askeri ile birlikte şehit olan Hasan Bey'den almıştır.⁸

3. SULTAN I. MESUD ZAMANINDA AKSARAY (1116-1155)

Aksaray, bu hükümdar döneminde 1142 tarihinde tekrar Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına katılmıştır. 1146 yılında sultan Mesud'un fetihlerinden iyice bıkan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Anadolu Selçuklularına karşı harekete geçmiş, bu sırada doğuda seferde bulunan sultan hızla dönerek ordusunu Aksaray civarında toplamış ve savaşmak üzere Konya tarafına gitmiştir.⁹ Bu durum bize Aksaray'ın stratejik önemini I. Mesud'un da kavradığını göstermektedir. Ulu Cami'nin ilk defa o dönemde inşa edildiğinin rivayet edilmesi bunun delillerindendir.

4. II. KILIÇARSLAN ZAMANINDA AKSARAY (1155-1192)

Babasının vefatı ile Anadolu Selçuklu tahtına oturan II. Kılıçarslan dayılarına karşı ilk testi Aksaray yakınlarında başarıyla geçmiştir. 1155 yılında Sivas hükümdarı Danişmendli Yağıbasan ile Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan arasında Kayseri, Elbistan ve son olarak Aksaray civarında iktidar mücadelesi oldu. Her seferinde âlimlerin ve ileri gelenlerin Müslüman kanı dökülmemesi dileğiyle araya girmesi nedeniyle savaşın kıyısından dönüldü. Görüşmelerden kesin bir sonuç alınamayınca iki taraf arasında Aksaray yakınlarında II. Kılıçarslan'ın saldırısıyla şiddetli bir savaş başladı. Âlimlerin ve ileri gelenlerin tekrar araya girmesi ile savaş durdu ve bir muahede imzalandı.¹⁰ Hükümdarlığını bütün ülkeye duyuran bu ilk galibiyetten dolayı, II. Kılıçarslan'ın Aksaray'ı uğurlu saydığı ve burayı bundan sonra askeri merkezi haline getirmeyi aklına koyduğu anlaşılıyor. II. Kılıçarslan hür ve geniş düşünceli bir hükümdar olmasına rağmen uğur ve kehanete fazlasıyla inanırdı. Zamanının müneccimleri, 1186 yılı Şaban ayında yıldızların durumuna bakarak tufan benzeri büyük bir fırtına kopacağını ve birçok insanın helak olacağını iddia etmişler; bunun üzerine başta Konya ve Aksaray olmak üzere bazı şehirlere müstahkem yer altı sığınakları yaptırmıştı.¹¹

II. Kılıçarslan ile Alman İmparatoru Frederik Barbarossa arasında sıkı bir dostluk vardı. Bu dostluk, imparatorun akrabası Saksonya dukası Henry'in 1171 yılında Kudüs'ten Almanya'ya dönerken Aksaray'da misafir edilmesi ile başladı. Aksaray'da gayet iyi şartlarda misafir edilen Henry ile Kılıçarslan arasında dinî ve felsefî sohbetler yapıldı. Bir süre Aksaray'da kalan Henry yolcu edilirken kendisine birçok hediye verildi.¹² Daha sonra bu ilişkiler daha da gelişti ve sultanın imparatorun kızı ile evlenmesi kararlaştırıldı ama sultanın ömrü buna vefa etmedi.¹³ II. Kılıçarslan'ın bu konuşmalar sırasında Henry'e kendi annesinin de asil bir Alman kızı olduğunu söylediğinin iddia edilmesi ilginçtir.¹⁴ Bu ve buna benzer başka iddialar onun gayr-i Müslimlere karşı müsamahalı tavrından kaynaklanmış olmalıdır.

II. Kılıçarslan gayr-i Müslimlere bu derece hoşgörülü olmasına rağmen, İslam ahlakına ve gaza mefkûresine de son derece bağlıydı. Kendisine askeri başkent olarak seçtiği Aksaray'ı imar ederken ve insanları yerleştirirken uyguladığı sistemden bu durum açık biçimde anlaşılır. 1170 yılında yeniden kurduğu ve kendisi için bir saray, askerleri için meskenler inşa ettirdiği bu şehirde camiler, medreseler, zaviyelerle Müslüman halkın bütün ihtiyaçlarını karşılayacak binalar yaptırdı. Azerbaycan ve değişik yerlerden âlimler ve tüccarlar getirdi. Burada İslamî ruhun bozulmaması için sur içine kötü insanlarla Rum ve Ermenilerin girmesine müsaade etmedi.

⁷ Turan (1971): s. 63-64.

⁸ Osman Turan (1971), Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, s. 45.

⁹ Turan, Türkiye, s. 181; Osman Turan (2008), Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul, Ötügen Yayınları, s. 290.

¹⁰ Turan, Türkiye, s. 198-199.

¹¹ Turan, Türkiye, s. 232-233.

¹² Burada birçok hediyeden bahsedilmektedir. II. Kılıçarslan misafirini hoş tutmak için onunla uzun uzun sohbet ederken aynı zamanda hediyeler de takdim etmiştir. Bu hediyeler arasında; elbiseler, ipekli kumaşlar, atlar ve parsalar vardır. (Turan, Türkiye, s. 221)

¹³ Turan, Türkiye, s. 221.

¹⁴ Turan, Türkiye, s. 232.

Bundan dolayı Aksaray'a Dâr-ı Sulehâ denildi. Ayrıca II. Kılıçarslan askeri seferlerine genellikle Aksaray'dan çıktığı için buraya Dâr-ı Zafer, Dâr-ı Ribat ve Dâr-ı Cihad isimleri de verildi.¹⁵

II. Kılıçarslan'ın Aksaray'ı uğurlu saydığını, Anadolu'da ticareti geliştirmek ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için yaptırmaya başladığı kervansarayların ilkinin Aksaray'da yaptırmasından da anlıyoruz. Günümüzde mevcut olmayan ilk Selçuklu kervansarayı kendisi tarafından Aksaray'a inşa edilmiştir.¹⁶ Ayrıca Aksaray şehrinin dinî bakımdan homojen bir yapıda olmasına büyük önem vermiştir. Bundan başka kaderin garip bir cilvesi olarak iktidar gücünü ilk ispat ettiği yerde, ömrünün son döneminde yerine veliaht ilan ettiği Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte Aksaray'ı Melikşah'dan almak üzere mücadele ederken 1192 yılında vefat etmiştir.¹⁷

5. KUTBEDDİN MELİKŞAH ZAMANINDA AKSARAY (1192-?)

Yaşlanan ve yorulan II. Kılıçarslan, 1186 yılında devletini eski Türk Devlet geleneğine dayanarak 11 oğlu arasında paylaştırdı. Bu paylaşırma sırasında Aksaray ve Sivas Kutbeddin Melikşah'ın payına düştü. Bazı rivayetlere göre Kutbeddin Melikşah en büyük oğludur.¹⁸ Kutbeddin Melikşah babasının Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht ilan ederek Konya'ya döndüğü sırada bu şehirde bulunuyordu. Konya halkının eski sultanı desteklemesi üzerine Aksaray'a dönmeye karar verdi. II. Kılıçarslan'ın kuşatması sırasında Aksaray'da bulunan Kutbeddin Melikşah bu kuşatmadan Uc Türkmenleri sayesinde kurtuldu. Selçuklu sultanları arasında ismi zikredilmemesine rağmen babasının vefatından sonra bir süre daha Aksaray ve Sivas'ta hüküm sürmeye devam etti.¹⁹

6. RUKNEDDİN SÜLEYMANŞAH ZAMANINDA AKSARAY (1196-1204)

Rukneddin Süleymanşah, Tokat'ta babasının vefatını öğrenince son derece üzüldü ve taziye merasimi düzenledi. Bundan sonra her tarafa haber yollayarak askerlerin kendisinin de gittiği Aksaray'da toplanmasını istedi. Bunun üzerine her taraftan oldukça fazla miktarda asker Aksaray'da toplandı.²⁰ Rukneddin Süleymanşah kendisine itaat eden kardeşlerini, kendilerine menşur²¹ vererek yerlerinde bırakmak vaadiyle ikna edip ordusunu topladı. Sivas, Kayseri ve Aksaray yoluyla Konya üzerine yürüdü. Bu hareketinde kardeşlerinin bir kısmının, kendisinin yaşça büyük olmasıyla, Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı kıskırtmalarının etkili olduğu ifade edilir. Aksaray'a gelince, diğer yerlerden gelen askerler de kendisine katıldı ve büyük bir ordu ile Konya'ya karşı harekete geçti.²² Bu durum bize Rukneddin Süleymanşah döneminde de Aksaray'ın garnizon özelliğinin devam ettiğini göstermektedir.

7. I. GYASEDDİN KEYHÜSREV ZAMANINDA AKSARAY (1192-1196/1205-1211)

Kaynaklar II. Kılıçarslan'ın, yerine veliaht olarak Gıyaseddin Keyhüsrev'i seçtiği konusunda müttetikler.²³ Sultan II. Kılıçarslan'ın veliaht olarak I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i seçmesi ve onunla birlikte hareket etmesi diğer oğullarını kendisine küstürmüştü. Aksaray'ı ele geçirmek için beraber savaşırken babasının ölmesi üzerine, bu vefatı bir süre gizleyen Gıyaseddin Keyhüsrev daha sonra sultanlığını ilan etmiştir.²⁴ Diğer kardeşlerinin buna karşı çıkması nedeniyle Keyhüsrev'in ilk saltanatı çok uzun olmadı. (1192-1196) Selçuklu tahtından uzaklaştırıldı ve Bizans'a kaçtı. O'ndan sonra otoritesini kurup Selçuklu tahtına oturan Rukneddin Süleymanşah'ın vefatıyla Selçuklu tahtının henüz çocuk yaşta III. Kılıçarslan'a kalması devletin ileri gelenlerini harekete geçirdi ve Keyhüsrev'e haber gönderildi.

Bizans'tan dönen Gıyaseddin Keyhüsrev eski merkezi Uluborlu'da topladığı birliklerle Konya'ya yöneldi. Konya'da bulunan III. Kılıçarslan taraftarları şehri müdafaaya giriştiler. Konya halkı III. Kılıçarslan'ın veliahtlığı için söz verdiklerini ve vaktiyle kendisine karşı olduğu gibi bu sözden de dönemeyeceklerini belirttiler. Bir ay süren muhasara, şiddetli müdafaa ve kış dolayısı ile başarısızlığa uğradı. Gıyaseddin Keyhüsrev ümitsizlik ve kırgınlık içinde kışı geçirmek üzere Ilgın'a çekildi. Burada bir süre dinlenmek ve kaplıcalarda tedavi olmak istiyordu. Tam bu sırada talih Gıyaseddin Keyhüsrev'in yüzüne güldü. Konya şehri ile II. Kılıçarslan'ın askeri merkezi yapıp imar ettiği Aksaray şehri arasında sürüp gelen bir rekabet vardı. Tam bu

¹⁵ Turan, Türkiye, s. 233; Turan, Medeniyet, s. 353-354.

¹⁶ Turan, Türkiye, s. 234.

¹⁷ Turan, Türkiye, s. 226.

¹⁸ Turan, Türkiye, s. 217.

¹⁹ Turan, Türkiye, s. 228-229.

²⁰ İbn Bîbî (2007), Selçuknâme,(Mükrimin Halil Yinanç), Haz., Refet Yinanç, Ömer Özkan, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 21.

²¹ Menşur, hükümdar tarafından birine vezirlik, beylerbeyilik ve diğer bir görevin verilmesini veya Serdarlığa tayinini içeren ferman yerine kullanılan bir tabir. (Mehmed Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2004, II, s. 478)

²² Turan, Türkiye, s. 245.

²³ Turan, Türkiye, s. 238.

²⁴ Turan, Türkiye, s. 239

olaylar gerçekleşirken onun durumunu öğrenen Aksaray halkı II. Kılıçarslan'a vefa duygusuyla harekete geçtiler. Gıyaseddin Keyhüsrev lehinde tezahüratta bulunup, şehrin valisini kovarak Gıyaseddin Keyhüsrev adına hutbe okuttular. Bu hareket tabiatıyla Konyalıları pişmanlığa sevk etti ve harekete geçirdi. Aksaraylıları geçmek amacıyla şehri uzun süre kendisine karşı müdafaa ettikleri eski sultana adam gönderip, küçük sultana merhamet göstermesini isteyerek, onu Konya'ya davet ettiler. Böylece Gıyaseddin Keyhüsrev gayet memnun bir şekilde yaklaşık dokuz yıllık bir ayrılıktan sonra 1205 Şubatında Konya'ya geri döndü.²⁵

8. I. İZZEDDİN KEYKAVUS ZAMANINDA AKSARAY (1211-1220)

İzzeddin Keykavus babası ölünce tahta oturmak üzere Malatya, Sivas ve Kayseri üzerinden Aksaray'a geldi. Aksaray'a geldiği zaman şehrin ileri gelenleri ve halkı kendisini gösterişli bir şekilde karşılayarak birkaç gün misafir ettiler. Yeni hükümdar birkaç gün dinlendikten sonra Konya'ya gitmek üzere yola çıktı.²⁶ İzzeddin Keykavus 1214 yılında Sinop'u ele geçirdiği zaman burayı donatmak ve imar etmek için yönetimi altındaki yerlerin yöneticilerini ve ileri gelenlerini görevlendirdi. Bu dönemde diğer emir ve kumandanlarla beraber Aksaray ve Kırşehir sahibi olan Seyfeddin İldeniz de sultanın isteği üzerine bu şehrin imar faaliyetlerine katkıda bulunup Sinop'a bazı eserler yaptırdı. Bu eserler kısa sürede bitirilip 1215 yılında hizmete sokuldu.²⁷

İzzeddin Keykavus, 1216 yılında antlaşmaya uymadıkları ve ülkesine karşı düşmanca hareketler içinde buldukları için Ermenilere karşı harekete geçti. Elbistan yakınlarına gelip önceden Ermenilere karşı birlikte hareket etmek üzere anlaştığı Haleb Emiri Melik Zahir'i beklemeye başladı. Bu iş uzayınca Aksaray kadısı ve önemli bürokratlarından Evhadüddin Hüseyin b. Abdülkerim b. Muhammed Nesevî'yi işin önemini vurgulamak için elçi olarak tekrar Haleb'e, Melik Zahir'e gönderdi.²⁸ Fakat bu görüşmelerden bir sonuç alınmadı ve Melik hastalanarak öldü.²⁹ Aksaray kadısının bir hükümdara elçi olarak gönderilecek seviyede olması o dönem Aksaray'ındaki ilmi ve kültürel seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. O dönemlerde elçi olarak gönderilenler arasında Maverdî, Şahabeddin Ömer Sühreverdî, İbni Haldun vb. şahsiyetlerin olduğunu düşündüğümüz zaman elçi olmak için nasıl bir seviye gerektiğini daha iyi anlarız.

9. I. ALÂEDDİN KEYKUBAD ZAMANINDA AKSARAY (1220-1237)

Alâeddin Keykubad, 1220 yılında tahta oturmak için Konya'ya giderken Aksaray'a uğradı. Dâr-ı Zafer unvanı taşıyan, iyi insanların, garip, zengin ve fakirlerin sığınağı olan Aksaray halkı, yeni sultanı Pervane kervansarayında karşıladı. Orada birkaç gün kalan ve dinlenen hükümdar Konya'ya hareket etti.³⁰ Alâeddin Keykubad'ın tahta geçtiğini öğrenen Halife Nasır Lidinillah, elçi sıfatıyla büyük mutasavvıf Şahabeddin Ömer Sühreverdî'yi Konya'ya gönderdi. Sühreverdî, Aksaray'a varınca sultana haber verildi. Kendisine refakat etmek ve Konya'ya ulaştırmak üzere derhal Aksaray'a Beyler gönderildi.³¹

1230 yılında Yassıçemen'de Celaledin Harzemşah'ı yenen Alâeddin Keykubad, bölgede işleri yoluna koymak ve savaşta başarı gösterenleri ödüllendirmek için müttefiki Eyyubi meliki Melik Eşref ile bir süre Erzurum'da kaldı. Bu sırada amcaoğlu ve Erzurum yöneticisi olan Cihanşah'a Aksaray ve Eyüphisar'ı iktâ olarak verdi.³² Alâeddin Keykubad yazları genellikle Konya ve Kayseri'de, kışları, Alanya ve Antalya'da geçirirdi. 1235 yılında kışı yine Akdeniz sahillerinde geçirdikten sonra Eyyubîler elinde kalan yerleri kurtarmak ve Anadolu birliğini sağlamak için Konya, Aksaray üzerinden Kayseri'ye hareket etti.³³

Alâeddin Keykubad, ülkenin refah ve kalkınması için ticaret yollarının geliştirilmesine ve konak noktalarında kervansaraylar yapılmasına büyük önem vermişti. Bu kervansarayların en önemlilerinden birisi Aksaray yakınlarında bulunan Sultanhanı kervansarayıdır. Alâeddin Keykubad bu kervansarayları ticaret kervanlarının güvenliği ve dinlenmesi için yaptırmıştı. Bu kervansaraylar; Selçuklu medeniyeti, sanatı ve sosyal hayatı bakımından mükemmel birer şaheserdir. Bu konak yerlerinde yolcuların zengin-fakir, Müslüman-Hıristiyan, hür-köle olmalarına bakılmaksızın ücretsiz ve aynı miktarda yemek verilmesi, insanlığın seviyesini göstermesi bakımından önemlidir.³⁴ Alâeddin Keykubad'ın diğer imar faaliyetlerinin yanında Aksaray'a bir de hastane yaptırdığı ifade edilir. Fakat buralar da hanlar gibi müstahkem yerler olduğu için, bazen suçlular buralara

²⁵ Turan, Türkiye, s. 274.

²⁶ Turan, Türkiye, s. 296-297.

²⁷ Turan, Türkiye, s. 306.

²⁸ Ali Üremiş (2005,) Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası, Ankara, Ebabil Yayınları, s. 181.

²⁹ Turan, Türkiye, s. 313.

³⁰ Turan, Türkiye, s.328.

³¹ İbn Bîbî (2000): s. 76; Claude Cahen,(2008), Osmanlılardan Önce Anadolu, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.83; Turan, Türkiye, s. 330.

³² İbn Bîbî (2000): s.130; Turan, Türkiye, s. 373.

³³ Turan, Türkiye, s. 381.

³⁴ Turan, Türkiye, s. 396.

sığınıyorlar ve yakalanmaları için yapılan mücadele sırasında harap olmalarına neden oluyorlardı. Aksaray hastahanesi de böyle bir olay nedeniyle zarar görmüş, daha sonra da yıkılmıştır.³⁵

10. IV. KILIÇARSLAN ZAMANINDA AKSARAY (1254-1257/1259 1261/1262-1266)

IV. Kılıçarslan taht mücadelesi sırasında daha ziyade Moğollara güveniyordu. Dönemin en önemli güç kaynağı olan Moğollardan aldığı desteği ispat etmek için 1249 yılında Aksaray'a gitti. IV. Kılıçarslan için Aksaray, Moğol yöneticileri ile olan ilişkilerinden dolayı bir payitaht konumuna geldi. IV. Kılıçarslan Aksaray'a gelince dönemin tecrübeli devlet adamı Celaledin Karatay bu kardeşler meselesinin kansız bir şekilde halledilmesi için devreye girdi. Antlaşma sağlamak üzere dönemin saygın ilim adamları olan Malatyalı Şeyh İmadeddin ve Necmeddin Nahçıvani'yi IV. Kılıçarslan'a gönderdiyse de olumlu bir cevap alamadı. Bunun üzerine Celaledin Karatay bizzat kendisi devletin bazı ileri gelenleri ile beraber Aksaray'a hareket etti. Ruzbe ovasında orduyu topladılar ve parayla yazılan askerler de orduya Sultanhanı yakınlarında yetiştirildi. IV. Kılıçarslan'ın beyleri bunu haber alınca Kılıçarslan hanı yakınlarında toplanıp Keykavus ordusunu ve askerlerini tahkir ettiler. Bunun üzerine Sultanhanı yakınlarında 14 Haziran 1249 tarihinde bir savaş oldu ve IV. Kılıçarslan'ın ordusu yenildi. IV. Kılıçarslan, kardeşi İzzeddin Keykavus'un huzuruna getirildi. Keykavus kardeşini kucakladı ve affetti. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti önemli bir badireyi atlattı.³⁶

IV. Kılıçarslan, Moğollar sayesinde Selçuklu tahtına tekrar oturdu ise de ülkede iç huzur sağlanamadı. Anadolu'nun birçok yerinde huzursuzluklar çıktı. Bu huzursuzluklardan birisi de Aksaray'da oldu. Selime kalesini ele geçiren Emir-i âhur Esed isminde biri altı ay Aksaray ve civarını haraca bağladı.³⁷ Bu asayişsizliklerin temel nedeni Moğollar ile Türkmenler arasında hiç bitmeyen mücadelelerdi. Bu mücadelelerde Moğollar ve Selçuklular bir tarafı teşkil ederken, Türkmenler ile Karamanlılar diğer tarafı teşkil ediyordu. IV. Kılıçarslan konumunu Moğollar tarafında belirlerken, II. İzzeddin Keykavus Türkmenlerle beraber hareket ediyordu. Bu dönemde işleri IV. Kılıçarslan adına genellikle önemli yöneticisi ve Moğolların muteber adamı Muiniddin Pervane yürütüyordu. Muiniddin Pervane'nin, ileri gelen devlet ve ilim adamları arasında çok sayıda dostları vardı. Bunun başta geleni Konya'da Mevlana ve Sadreddin Konevi iken Aksaray'daki dostu Emineddin Tebrizî idi. Tebrizî o dönemde Aksaray'ın önemli âlimlerinden birisi idi.³⁸ Bu dönemde yaşayan âlimlerin çoğunun lakabından Türkistan, Horasan, İran ve Azerbaycan tarafından göç ettikleri anlaşılmaktadır.

Muiniddin Pervane, kendisine karşı bazı tavırlarından kuşkulanan IV. Kılıçarslan'ı ortadan kaldırmaya karar vermişti. Bunu Aksaray'da gerçekleştirmeye karar verdi. Çünkü Aksaray hem Moğolların merkezi idi, hem de orada birçok sadık dostları ve adamları vardı. Kendisi Tokat'tan Aksaray'a giderken, Konya'da bulunan Kılıçarslan'ın da oraya gelmesi için İlhan'ın yeni bir hükmünün orada görüşüleceği bildirildi ve böylece kendisine hazırlanan suikasttan şüphelenmeden Aksaray'a gelmesi sağlandı. IV. Kılıçarslan, Aksaray'da Moğol elçisi ve Mevlana'nın 'hemşerim' dediği Taceddin Mutezz'in yemeğinde bulunurken Moğol beyleri, Muiniddin Pervane'yi öldürtmek istediği yönünde sözlerle sultanı taciz ettiler. IV. Kılıçarslan duruma şaşırarak "İci (ağabey) sen sarhoş musun yoksa afyon falan mı çektin?" deyince Muiniddin Pervane şöyle dedi: "Evet! Senin kötü hareketin beni sarhoş ve afyon çekmiş bir hale getirdi. Zira seni Uluborlu kalesinden çıkarıp saltanat makamına oturttum. Fakat sen bu hizmetlerimi unuttun." IV. Kılıçarslan, kendisine kötü bir tertip düzenlendiğini anlayarak Moğolların askeri komutanı Napşı Noyan ile görüşmüş ve Fahreddin Ali (sahip ata) ile beraber Aksaray sarayına gitmiştir. Ertesi gün otağda bir ziyafet sırasında zehirlenerek karnı ağrımaya başladıysa da Moğol askerleri tarafından çadırdan çıkmasına izin verilmemiş ve yayın kirişi ile boğularak öldürülmüştür. (1266)³⁹

II. Kılıçarslan ve adaşı olan torunu IV. Kılıçarslan'ın Aksaray'da ölmeleri ilginç bir tesadüftür. Her ikisi de Aksaray'a içten ve samimi şekilde bağlıydılar. II. Kılıçarslan Aksaray'ı imar edip askeri üssü haline getirirken, IV. Kılıçarslan Moğol idaresinin merkezi olmasından dolayı buraya bağlıydı. Hatta burası onun için bir payitaht durumundaydı. Kardeşi ile mektuplaşmalarından anlaşıldığı kadarıyla Moğolları, Hülagu'ya 'baba' diyecek kadar seviyordu. Hayatının sonuna kadar bu itaati ve saygısı büyük oranda devam etmiştir. Moğollar onun ölümüne çok üzülmüş, hatta Abaka Han eceliyle ölüp ölmediğini araştırmıştır.⁴⁰

³⁵ Turan, Türkiye, s. 398.

³⁶ Turan, Türkiye, s. 467-468.

³⁷ Turan, Türkiye, s. 521.

³⁸ Turan, Türkiye, s. 524.

³⁹ Turan, Türkiye, s. 530-531.

⁴⁰ Turan, Türkiye, s. 531.

11. II. İZZEDDİN KEYKAVUS ZAMANINDA AKSARAY (1246-1249/1249-1254/1257-1259/1259-1262)

Daha önce de belirtildiği gibi, iktidar mücadelesinde IV. Kılıçarslan Moğollar tarafından desteklenirken, II. İzzeddin Keykavus Türkmenler ve Karamanlılar tarafından destekleniyordu. Sultanhanı savaşından beş yıl sonra iki kardeş taht mücadelesinde yine karşı karşıya geldiler II. Alâeddin Keykubad öldüğü ve İzzeddin Keykavus gününü gün edip devlet işlerinden uzak durduğu için devlet adamlarının çoğu IV. Kılıçarslan'ı tahta oturtmak üzere anlaştılar. Sultanhanı yenilgisi sonrasında Aksaray'da kaldığı anlaşılan IV. Kılıçarslan gizlice buradan ayrıлып Ürgüp, Develi üzerinden tahta oturmak üzere 1254 yılında Kayseri'ye ulaştı. İzzeddin Keykavus kendisine elçiler gönderip Sivas, Harput, Amid ve Malatya eyaletlerini kendi yönetimine bırakmayı teklif ettiyse de, o bazı devlet adamlarının kışkırtması ile Kayseri ve Kırşehir'i de istedi. Bunu üzerine barış görüşmelerinden bir sonuç alınmadı ve iki kardeş bir defa daha savaştı ve IV. Kılıçarslan yine yenildi. Kaçan IV. Kılıçarslan yakalanarak Kayseri'ye getirildi ve abisi onu kucaklayarak dayanamayıp yine affetti. Bir süre nasihat ettikten sonra önce Amasya sonra ise Moğollarla temasa geçmesi daha zor olan Burgulu'da zorunlu ikamete mahkûm etti.⁴¹

1256 tarihinde Aksaray için çok olumsuz bir durum gelişti. Batı Moğolları hanlığına getirilen Hülagu, kendisine kışlak olarak Baycu Noyan'ın kaldığı Mogan'ı seçince, onun buraları terk etmesi gerekti. Baycu Noyan, Anadolu Selçuklu Devleti'nden kendisi için bir kışlak ve yaylak ayrılmasını istedi. Bunu şüphe ile karşılayan ve işgal hazırlığı olduğunu düşünen İzzeddin Keykavus orduyu toplamaya ve savaş hazırlıklarına başladı. Baycu Noyan, Erzurum üzerinden ordusu ile beraber Aksaray'a geldiği zaman elçi olarak gönderilen Nizameddin Hurşid onunla görüşüp Konya'ya döndü ve Baycu Noyan'ın kötü bir niyeti olmadığını sultana ifade etti. Savaş konusunda yapılan tartışmalarda savaşı isteyenler ağır bastı ve savaşa karar verildi.⁴²

Savaşa karar verilmesi üzerine Selçuklu ordusu Aksaray tarafına hareket etti. Selçuklu ordusu Sultanhanı'na yaklaştığı zaman, Baycu Noyan durumu haber alarak Aksaray'dan hareket etti. İki ordu 23 Ramazan 1256 tarihinde Sultanhanı civarında savaşa tutuştu. Bu savaşta Selçuklu ordusu büyük bir bozguna uğradı. İzzeddin Keykavus bu yenilgi sonrasında Konya'da tutunamayarak Antalya taraflarına kaçtı. Baycu Noyan Konya'yı ele geçirdi. Bundan sonra Selçuklu tahtına tekrar IV. Kılıçarslan oturtuldu ve Baycu Noyan Aksaray'a döndü. Selçuklu devlet adamları onun yanına gelerek yeni bir sulh antlaşması imzaladılar. Baycu Noyan, Aksaray civarında sert emniyet tedbirleri aldı. Bunun sonucunda tarım ve ticaret yeniden hareketlendi.⁴³

İzzeddin Keykavus'un Türkmen oymakları ile işbirliğine girip Anadolu'daki Moğol çıkarlarına zarar verdiğini düşünen Hülagu onu yanına çağırması, fakat İzzeddin Keykavus değişik mazeretler göstererek gitmemişti. Sonunda İzzeddin Keykavus, veziri Fahreddin Ali'nin de ısrarları ile Hülagu'nun yanına gitmeye karar verdi. 1261 yılı baharında yanında birçok devlet adamı ve hediyelerle yola çıktı. Fakat daha henüz yeni Konya'dan çıktığı sırada kardeşi IV. Kılıçarslan'ın Moğol komutanı Alıncak Noyan'ı Erzincan'da karşılayarak süratle Aksaray'a doğru ilerlediğini haber aldı. Bunun üzerine İzzeddin Keykavus, vezirini durumu öğrenmek ve mümkün olursa antlaşmak üzere Aksaray'a gönderdi ve kendisi beklemeye başladı.⁴⁴

12. III. GIYASEDDİN KEYHÜSREV ZAMANINDA AKSARAY (1265-1282)

Devletin tamamen Moğol kontrolü altında olduğu bir dönemde çocuk yaşta tahta çıktı. 1277'de Baybars Kayseri'ye geldiği dönemde Pervane tarafından beraberinde Tokat'a götürüldü. III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Muiniddin Pervane'nin Tokat'a çekildiği bir dönemde 15 Mayıs 1277 tarihinde Karamanoğlu Mehmed Bey ve Siyavuş komutasındaki bu ordu Konya'yı ele geçirdi. Bu dönemde Sistan'dan gelmiş ve bir süre Aksaray'da yaşamış olan Nasruddin Muhammed isimli bir âlim, yazdığı ve Uygur tarzında resimlerle süslediği eserini bu hükümdara ithaf etmiştir.⁴⁵ Şayet bu âlim başkalarını da yetiştirmişse Aksaray'da bu dönemde Uygur tarzında bir resim okulu olması ve bunun bazı yerlere işlenmesi gayet mümkündür.

1277 yılında Anadolu'dan döndükten hemen sonra Baybars'ın ölmesi Moğolları rahatlattı. Fakat Anadolu halen Türkmenlerin kontrolü altındaydı. Abaka bu duruma son vermek için kardeşi Kongurtay'ı Anadolu'ya gönderdi. III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Pervane de ona katıldılar. Moğol şehzadesi Kongurtay önemli bir askerinin başında gelerek Ağzıkarahan'da konakladı. Bu sırada Kongurtay, Aksaray'a giden bütün yolları kontrol altına alıp bütün kaçış yollarını kapattı. Aksaray halkının çoğunu suçlu suçsuz demeden cezalandırdı. Esir edilen âlim ve şeyhler arasında fetvaları ile meşhur Burhaneddin Müderris ve Nasireddin Abdülcebbar da vardı. Aksaray halkını isyana sürükleyen Kızıl Hamid ile hizmetkârı Şengit yakalandı. Kent

⁴¹ İbn Bîbî (2000): s. 198-199; Cahen (2008): s. 238; Turan, Türkiye, s. 474-475.

⁴² Turan, Türkiye, s. 479.

⁴³ Turan, Türkiye, s. 480-485.

⁴⁴ Turan, Türkiye, s. 495-496.

⁴⁵ Turan, Medeniyet, s. 386.

sakinlerinden 6000 kişi Elbistan yenilgisinin telafisi için Moğollara köle verildi.⁴⁶ Bütün bu olaylar ticaret yolları üzerinde olması hasebiyle bu zamana kadar oldukça gelişen Aksaray'a hem nüfusça hem de servetçe büyük zararlar verdi. Bu zarar uzun süre giderilemedi.⁴⁷

13. SİYAVUŞ (CİMRİ) ZAMANINDA AKSARAY (1277-?)

Mısır Memlük hükümdarı Zahir Baybars'ın Anadolu'ya gelmesi ile cesaret kazanan Moğol karşıtı Karamanlılar ve Türkmenler tekrar harekete geçtiler. Baybars 1277 yılında Elbistan yakınlarında Moğol ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı ve Anadolu'da bir otorite boşluğu doğdu. Karamanoğlu Mehmed Bey ve yanında bulunan Selçuklu şehzadesi Siyavuş birliği sağlamak ve Moğollara karşı mücadele etmek üzere her tarafa haber saldı. Bunların oluşturduğu ve Eşrefoğulları ile Mentешеoğullarının yardım ettiği ordu önce Aksaray'ı kuşattı ise de buradaki direniş üzerine zaman kaybetmemek için kuşatmayı kaldırarak Konya'ya yöneldi.⁴⁸

Bu dönemde ardı ardına gerçekleşen; Baybars'ın Moğolları yenmesi, Selçuklu yöneticilerinin durumu görüşmek üzere Aladağ'a Abaka Han'a gitmeleri, Karamanoğlu'nun giriştiği istilalar ve üstüne gelen Hatiroğlu isyanı durumu tam bir keşmekeş haline getirdi. İşte bu keşmekeş içinde Aksaray'da ortaya çıkan Kızıl Hamid olayı ilginçtir. Aslında Kızıl Hamid, iltizam işleri ile meşgul oluyor ve İlhanlı hükümdarları adına Aksaray vergisini topluyordu. Yukarıda bahsettiğimiz siyasi kargaşadan faydalanarak 4000 kişilik bir süvari kuvveti topladı ve Aksaray'a hâkim oldu. Fakat Kızıl Hamid'in mutemedi ve tahsildarı Aksaraylı Şengit, Garsüddin adlı birinin Moğol kıyafetinde askerleri ile Aksaray'a saldırmaya hazırlandığını haber verdi. Bunun üzerine Kızıl Hamid, Aksaray halkını ve esnafını da askere alarak şehir dışına çıktı. Bu sırada Moğol başkentinden dönen Fahreddin Ali de Aksaray'a geldi ve masum halkın cezalandırılmaması için Kongurtay'a ricacı oldu. Bunun için Kızıl Hamid'in mutemed adamı Şengit'in bulunması şart koşuldu. Nihayet Şengit bulundu ve Kızıl Hamid'in mallarını iade ederek canını kurtardı.⁴⁹

14. II. GIYASEDDİN MESUD ZAMANINDA AKSARAY (1284-1296/1302-1310)

İlhanlı hükümdarlığına geçen Argun 1285 yılında Anadolu'daki muhalefeti bastırmak üzere kardeşi Geyhatu'yu 20 bin askerle gönderdi. Aynı dönemde Selçuklu şehzadelerinden birisi Aksaray'da bulunan Giyaseddin Mesud'un annesinin yanına gönderildi.⁵⁰ Bu yılın kışını Erzincan'da geçiren Geyhatu 1286 yılında ordusuyla Aksaray'a geldi. Ordunun bu yoğunluğu nedeniyle Aksaray halkının çoğu evlerini terk edip şehir çevresindeki uygun yerlere sığındılar. Fahreddin Ali'nin devreye girip askerlerin ihtiyacını sağlamasıyla halka iyi davranıldı ve şehri terk edenlerin çoğu geri döndü. Aksaray'da ticaret ve güvenlik düzelerek tekrar eski parlak günlerine döndü. Aksaray'ın yıllık vergileri 20 bin dirhemden 400 bin dirheme yükseldi.⁵¹

Geyhatu Aksaray'ı kendisine merkez edindi ve Konya'yı ziyaret etmek istedi. Konyalıların kendisini karşılaması için bir elçi gönderdi. Fakat Moğollara kızan birkaç kabadayı bu elçiyi öldürdü. Buna kızan Geyhatu yaklaşık 50 bin kişilik ordusuyla yıkmak üzere Konya'ya hareket etti. Bütün Konya kale kapılarını kapattı ve endişe içinde beklemeye başladı. Sultan Veled devreye girerek Geyhatu ile görüşmeye gitti. Geyhatu, atalarında olduğu gibi manevi önderlere karşı saygısından dolayı onu iyi karşıladı ve Mevlana türbesini gezdi. Konyalıların elçinin öldürülmesinden dolayı özür dileyip hediyeler verdiler. Böylece dedesi Cengiz'in Türkistan'a yaptığı kıyımı Geyhatu'nun Konya'ya yapmasından kurtuldular.⁵² Geyhatu 1290 yılında yanına Selçuklu Devleti Maliye Bakanı Yavlakarslan oğlu Hoca Nasireddin'i alarak Aksaray'dan Konya'ya hareket etti. Konya yine heyecana kapıldıysa da Hoca Nasireddin'in Geyhatu yanındaki prestiji sayesinde bu ziyaret gayet hoş olaylarla geçti. Sultan Mesud şehri süsleyerek Moğol şehzadesini karşıladı ve onunla samimi sohbetlerde bulundu.⁵³

1304 yılında Gazan Mahmud Han ölüp Moğol tahtına Muhammed Said oturunca Anadolu'da işleri yoluna koymak üzere İrencin Noyan'ı başkomutan olarak görevlendirdi. Bu sırada Karamanlılardan kaçan Memreş isimli bir Türk beyi Sultanhanı'na sığındı. İki taraf arasındaki savaş sırasında hanın iki burcu büyük hasar gördü. Bu zarardan ve yoldaki güvensizlikten dolayı bölgedeki ticaret önemli oranda aksadı. Kerimüddin Aksaray'ı bu iki burcu Selçuklu vakıflarından sorumlu olması nedeniyle tamir ettirdi. Böylece yol yine eski önemini kazandı. Tam bu sırada Moğollardan kaçan bir başka asi Sultanhanı'na sığındı. İrencin Noyan, İlyas adlı bu asi beyi yakalamak için hanı 20 bin askeri ile kuşattı. Uzun süre çağın en ileri silahları ile hana saldırdı ise de kuvvetli duvarlarını bir türlü aşamadı. Hatta bu saldırılar sırasında handan atılan oklar nedeniyle bazı askerlerini

⁴⁶ Cahen (2008): s. 277.

⁴⁷ Turan, Türkiye, s. 564.

⁴⁸ Turan, Türkiye, s. 560; Cahen (2008): s. 266.

⁴⁹ Turan, Türkiye, s. 560.

⁵⁰ Cahen (2008): s. 278.

⁵¹ Turan, Türkiye, s. 586-587.

⁵² Turan, Türkiye, s. 587-588.

⁵³ Turan, Türkiye, s. 603; Cahen (2008): s. 284.

kaybetti. İrencin Noyan sorumluluğu hanı tamir eden Kerimüddin Aksarayî'ye yükledi. Burada öldürülen her asker için onu 6 bin dirhem tazminat ödemeye mahkûm etti.⁵⁴

İrencin Noyan Anadolu'ya asayişini sağlamak üzere gönderilmesine rağmen bunu başaramadı, hatta kendisi de bu sistemin bir parçası oldu. Moğol komutanı Şektur'un oğlu Oktay vergi toplamak üzere geldi. Fakat İrencin ona yardımcı olmadığı için Azerbaycan'a geri döndü. İrencin önce Aksaray'ın ileri gelenlerinden olan Ali Paşa ve kardeşi Ahi Ahmed'in mallarına dokunmadı ise de daha sonra Şengit oğlu kendisini onlar aleyhinde kışkırttığı için öldürülmelerini emretti. Aksaray'ın huzursuzluk kaynaklarından olan Şengit, onu haksız şekilde sağladığı gelirlere ortak ederek koruyucusu edindi. Aksaray'ın saygın bazı ileri gelenlerini İrencin Noyan'a şikâyet ederek öldürülmeleri kararını çıkartan Şengit, taraflar arasında Aksaray meydanında savaş çıkmasına neden oldu. Aksaray hastanesine sığınan Şengit oğlu, Tatar askeri geliyor deyince Ali Paşa oradan ayrılıp Selime kalesine sığındı. Aksaray'dan kaçan bazıları da onu takip ederek Selime kalesine sığındı. İrencin Noyan'a dayanan Şengit bu şekilde Aksaray'da Ahi Ahmed, Şerafeddin Hoca Ömer, Hoca Yakut, Hacı Yusuf, Saruca Müşrif gibi birçok ileri gelenlerin ölümüne neden oldu.⁵⁵

Sultanhanı'na 50 askeri ile sığınan Memreş oğlu, Karamanlılar ile mücadele ettiği için Moğol komutanlarından Sutay tarafından korunuyor ve Eyüphanis kalesinde kalmasına izin veriliyordu. Şengit oğlu onu ortadan kaldırmak istedi ve Eyüphanis kalesine saldırdı fakat ele geçiremedi. Bir süre sonra Memreş oğlu Aksaray'a geldi. Şengit oğlu ona tuzak kurunca camiye sığındı. Şengit oğlu cami kapısını yakarak Memreş'i oradan çıkarıp öldürdü. Eyüphanis kalesine giderek onun ne kadar malı ve hazinesi varsa hepsini müsadere etti. Aksaray ve civarında onun bu zulüm ve haksızlıklarından şikâyetçi olan yaklaşık 500 kişi Yabancı yaylağında bulunan Moğol komutanına gidip onu şikâyet ettiler. Şengit oğlu bu komutanı da parayla elde ettiği için bir sonuç elde edemedi geri döndüler. Buna rağmen İrencin bir süre sonra Aksaray'dan çekildi ve yerine Emir Çoban 1314 yılında Anadolu'ya gönderildi.⁵⁶ Memreş oğlu Ali Bey'in yaptırdığı vakıf kayıtlarından anlaşılan bir cami ve medrese, Niğde'de mevcuttur.⁵⁷

15. III. ALÂEDDİN KEYKUBAD ZAMANINDA AKSARAY (1298-1302)

1298 yılında bir türlü düzeltilemeyen karmaşadan faydalanan İlhanlı komutanlardan Sülemiş merkezi otoriteye baş kaldırdı. Moğollara karşı, Selçuklu prensleri ve Karamanlılar yanında gerçekleştirdikleri başkaldırlarda hep yenilmiş bulunan Anadolu halkının çoğu, bu kez ümitlerini Moğolların kendi aralarındaki mücadelelerine bağlamıştı. Bununla beraber bu Moğol komutanı halk arasında pek fazla sevilen birisi değildi. Bundan dolayı Aksaray halkı, Kadı ve kardeşi Mümin hariç harekete direkt katılmadı ve ne olacağını beklemeye başladı.⁵⁸

Moğollara karşı ilk ayaklanmasında başarılı olamayan Sülemiş, Mısır'a kaçtı ve bir süre sonra onların desteği ile yaklaşık 40 bin askerin desteği ile tekrar Anadolu'ya döndü. Akçaderbend'de Moğol ve Ermeni ortak kuvvetlerine yine yenildi. Ama önemli bir direnişle karşılaşmadan Aksaray'daki taraftarların da desteği ile Ankara tarafına gitti. Fakat Ankara'da 1298 yılında yakalanarak Emir Çoban tarafından Tebriz'e götürüldü ve orada öldürüldü.⁵⁹ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarı ile Sülemiş Anadolu'ya ikinci dönüşünde en samimi desteği Aksaray halkından görmüştür.

Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad, Sülemiş isyanına katılmadı ve yanındaki diğer devlet adamları ile Tebriz'e giderek Gazan Mahmud Han'a sadakatini bildirdi. Bundan çok memnun kalan Han onu da yanına alarak Diyarbakır ve Musul taraflarını gezdi. Sultan Alâeddin, Rasulayn'da izin isteyerek ondan ayrıldı ve maceralı bir yolculukla Konya'ya döndü. Bu dönemde artık tabiri caizse devletin çivisi çıkmış ve Anadolu'daki vergi toplayıcıları halkı iyice ezmeye başlamıştı. Bu gelirler sarayların ve askerlerin giderleri için kullanıldığı için devlet adamları da ses çıkarmamıştı. Aksaray ve Eyüphanis vilayetlerini elinde bulunduran Muineddin Pervane de bu tür haksızlık yapanlardan birisiydi. Kastamonu'ya giderken Çankırı'ya uğrayan Muineddin Pervane oranın ileri gelenlerinden olan Nusreddin Çelebi'nin bütün malına mülküne el koydu. Nusreddin Çelebi memleketini terk ederek Aksaray'a geldi. Burada Moğol komutanı Sutay'a sığındı. Mücireddin Emirşah'ın tavassutu ile Aksaray valiliğine getirildi ise de kendisine yapılan haksızlığa daha fazla dayanamadı ve vefat etti. Muineddin Pervane aynı haksızlığı hükmü altında bulunan Aksaray ve civarına da uygulamış, ağır vergilerle halkı yaşayamaz hale getirmiştir. Vergilerin toplanmasında umumi haksızlık ve neredeyse soygun derecesinde hareket etmişti. Bütün bunlar gösteriyor ki, Anadolu halkına haksızlığı sadece

⁵⁴ Turan, Türkiye, s. 635.

⁵⁵ Turan, Türkiye, s. 636.

⁵⁶ Turan, Türkiye, s. 639.

⁵⁷ Turan, Türkiye, s. 636-637.

⁵⁸ Turan, Türkiye, s. 624.

⁵⁹ Turan, Türkiye, s. 624.

Moğollar yapmamış, onların kanatları altına sığınan devlet adamları hatta onlara göz yuman ve yaranmaya çalışan bazı Selçuklu Sultanları da yapmıştır.⁶⁰

Gazan Mahmud Han 1299 yılında Suriye seferine çıkarken bütün bu kargaşayı ortadan kaldırmak üzere çok güvendiği Mücireddin Emirşah'ı Anadolu'ya gönderdi. Her yerde olduğu gibi Aksaray'da da merkezi otoritenin sarsılmasından dolayı asayiş ve düzen bozulmuştu. Buğdın oğlu Bedreddin ve kardeşi, Niğde hududundan Sivas hududuna kadar olan bölgeyi yanlarındaki 300 süvari ile kontrol altına almışlar ve yağma etmişlerdi. Ticaret yollarının güvenliği tehdit altına girmişti. Mücireddin Emirşah Aksaraylı âlimlerle anlaşarak onları bir hile-i şerriye ile sığındıkları kaleden çıkardı ve cezalandırdı. Mücireddin Emirşah Aksaray'da asayiş işlerini yoluna koyduktan sonra bir başka problemlili yer olan Samsun'a gitti.⁶¹

1299-1300 yılları Aksaray için çok uğursuz oldu. Bu sene hüküm süren şiddetli kuraklık ve kıtlık dolayısıyla temel gıda maddeleri çok pahalalandı. Aksaray'da insanlar açlıktan öldü. Kıtlık yanı sıra bir de bütün ürünlere zarar veren çekirge afeti ortaya çıktı. Aksarayî'nin ifadesine göre anneler kendi çocuklarını yedi, bahçelerdeki su kuyuları eti yenen insanların kemikleriyle doldu.⁶² Bütün bu uğursuzluklar Moğol idaresi tarafından vezir olarak atanan ve Anadolu'da birçok haksızlıklar yapan Nizameddin Yahya'nın uğursuzluğuna bağlanır. Nihayet Nizameddin Yahya'nın haksızlıklarından bıkan Türk beyleri durumu Gazan Mahmud Han'a arz ettiler. Anadolu'nun her tarafından gelen şikâyetçiler onun Tebriz'de yargılanmasına katıldılar. Sonunda Nizameddin Yahya suçlu bulundu ve idam edildi.⁶³ Bütün bu uygulamalara rağmen Aksaray ve civarında uzun süre asayiş sağlanılamadı.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Selçukluların Anadolu'ya gelmeleri ve hâkim olmaları tarihin gidişatını değiştiren en önemli olaylardan birisidir. Malazgirt zaferi ile başlayan bu süreç, Abbasi hilafetini yok olmaktan kurtarmış ve İslam dünyasını doğu ve batıdan gelecek tehlikelerden muhafaza etmiştir. Türk-İslam tarihi bu dönemden itibaren Türklerin taze kuvveti ile yeni bir atılım yapmış ve yeni bir yükselişe yelken açmıştır. Türkler, XI. asırda yoğun biçimde Müslümanlaşırken batıya göç etmeleri ile hem İslam medeniyetinin rengini almışlar, hem de bu medeniyete renklerini vermişlerdir. Türkler, İslamiyeti Haçlıların tehdidinden kurtardıkları kadar Şiilerin tehdidinden de kurtarmışlardır.

1142 tarihinde Sultan I. Mesud döneminde Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına katılan Aksaray, asıl gelişmesini onun oğlu II. Kılıçarslan döneminde göstermiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi, kültürel ve ekonomik iki önemli şehri olan Konya ve Kayseri arasındaki yol üzerinde olması hasebiyle hükümdarların sürekli uğrak ve dinlenme yeri olmuştur. II. Kılıçarslan'ın burasını Abbasilerdeki Samerra şehri benzeri olarak bir garnizon şehri yapmak amacıyla gerçekleştirdiği maddi ve manevi imar faaliyetleri şehrin çehresini değiştirmiştir. Şehir bu dönemde yapılan idarî, askerî, dinî, sosyal ve ekonomik tesisleri ile en parlak dönemini yaşamaya başlamıştır. Özellikle doğudan gelen âlimleri ve kalifiye insanları kendine çekerek bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir.

Bu duruma ilgili dönemden bir örnek vermek faydalı olacaktır. Anadolu ve bu çerçevede elbette Aksaray'a da bu dönemde Türkistan ve Horasan'dan birçok âlim, sanatçı ve kalifiye insan gelmiştir. Bunlardan birisi de III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde gördüğümüz Sistanlı Nasruddin Muhammed'dir. Bugün İran sınırları içinde olan Sistan'dan gelmiş ve bir süre Aksaray'da yaşamış olan Nasruddin Muhammed, yazdığı ve Uygur tarzında resimlerle süslediği eserini III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ithaf etmiştir. Şayet bu âlim başkalarını da yetiştirmişse Aksaray'da bu dönemde Uygur tarzında bir resim okulu olması ve bunun bazı yerlere işlenmesi gayet mümkündür.

Aksaray'ın II. Kılıçarslan döneminde başlayan parlak dönemi kısa aralıklarla Moğol istilasına kadar sürmüştür. Moğollar tarih boyunca Türklerle beraber veya ayrı olarak önemli step imparatorlukları kurmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında, 1243 Köseadağ savaşından sonra Baycu Noyan kendisi için Anadolu'da uygun bir yer aramaya başlamıştı. Mengü Kaan'ın batı bölgesine yönetici olarak Hülagu'yu ataması bu göçü zorunlu hale getirmişti. Moğol Prensi Hülagu'nun kendine yerleşme yeri olarak Mogan'ı seçmesinden sonra Baycu Noyan 1256 yılında yanına ailesini ve birliklerini alarak Aksaray'a gelmiş ve burasını kendisi için merkez olarak seçmiştir.

Baycu Noyan'ın kendine payitaht olarak Aksaray'ı seçmesinin altında buranın coğrafi ve sosyal konumu yatmaktadır. Moğolların başkenti Mogan bildiğimiz gibi Hazar Gölünün batı kıyılarındadır. Burası Anadolu Selçuklularının başkentleri olan Konya ve Kayseri şehirlerine çok uzak olduğu için Anadolu'nun

⁶⁰ Turan, Türkiye, s. 626.

⁶¹ Aksarayî (2000): s. 206.

⁶² Aksarayî (2000): s. 218.

⁶³ Turan, Türkiye, s. 632.

yönetimi zorlaşıyor ve otorite eksikliğinden dolayı Moğol idaresine karşı sık sık ayaklanmalar oluyordu. Aksaray, Konya ve Kayseri şehirlerinin ve Anadolu'nun ortasında olduğu için yönetim merkezi olmaya uygundu. Ayrıca sınırları içinde bulunan han ve saraylar ile Moğol askerleri için doğal bir yerleşim yeri vazifesi görüyordu. Bunun yanı sıra geniş bozkırları ve çayırları ile Moğol atları ve insanları için Moğol steplerini anımsatıyordu.

1256 yılında Sultanhanı yakınlarında gerçekleşen savaşta Selçuklu ordusu Moğol ordusu karşısında yenilgiye uğradı. II. Keykavus Antalya üzerinden Denizli'ye oradan da Bizans'a kaçtı. Aksaray, Moğolların Anadolu'daki payitahtı olarak bu dönemde önemli gelişmeler gösterdi ve yönetim değişikliklerinin ve ayak oyunlarının en önemli merkezi haline geldi. 1266 tarihinde Anadolu Selçuklu hükümdarı IV. Kılıçarslan, Moğollar ve Muiniddin Pervane işbirliği ile burada zehirlenerek öldürüldü. 1280 tarihinde Anadolu hasları yönetimine atanan ve ünlü tarihçi Kerimüddin Aksarayî'nin de emrinde bulunduğu Mücireddin Emirşah işlerini Aksaray'dan yönetti.

1286 yılında Moğolların Anadolu orduları komutanlığına atanan Argun'un oğlu Geyhatu da kendine merkez olarak Aksaray'ı seçmiştir. Baycu Noyan'ın torunu olan ve Moğolların Anadolu orduları komutanı olan Sülemiş 1298 tarihinde Gazan Mahmud Han'a karşı ayaklanmış ve en önemli desteği Aksaray'dan almıştır. Aksaray kadısı Mümin ve kardeşi ile buranın ileri gelenleri desteklerini açıkça ifade etmişler ve Sülemiş'in öldürülmesinden sonra cezalandırılmışlardır. Bu arada Anadolu'daki karmaşadan dolayı mal ve can güvenliği kalmadığı için bazı zengin ve ileri gelenler Aksaray'a sığınmışlardır Bunlardan birisi de aslen Çankırılı olan Nusreddin Çelebi'dir. Çok zengin birisi olan Nusreddin Çelebi, Selçuklu ileri gelenlerinden olan Muiniddin Mehmed Bey tarafından bütün mallarına zorla el konulunca Aksaray'a gelmiş ve Moğol komutanı Sutay'a sığınmıştır. Mücireddin Emirşah'ın da desteği ile Aksaray valiliğine tayin edilmiş ama uğradığı haksızlıkların kahrından kısa süre sonra ölmüştür. Aksaray tabiri caizse Moğolların Anadolu'daki payitahtı olmuştur.

Moğolların gelişi Aksaray için hayırlı olmamıştır. Bu dönemden günümüze ulaşan hiçbir mimari eser yoktur. Moğollar kendilerine zararı olduğu gerekçesiyle cami, kervansaray gibi yerleri onaranları dahi cezalandırmışlardır. Dönemin canlı tanığı Kerimüddin Aksarayî, Sultanhanı kervansarayını tamir ettirdiği için cezalandırıldığını eserinde açıkça ifade etmektedir. Moğollar Aksaray'ın otlaklarından, atlarından ve gelir kaynaklarından faydalanmışlar, ama buradan elde ettiklerinin büyük bir bölümünü merkezleri olan Mogan ve Aladağ'a göndermişlerdir. Ayrıca maiyetlerinde gelenlerin yerleşmeleri için yerli halkı evlerinden çıkarmışlar, buralara kendileri oturmuşlardır. Aksaray'da kendi güvenliklerini sağlamak için neredeyse herkesi yerinden yurdundan etmişlerdir. Sonuç olarak, Moğollar kendi dönemlerine kadar Anadolu Selçuklu Devleti'nin en önemli şehirlerinden birisi olan Aksaray'a ölümcül bir darbe vurmuşlar ve gerilemesine neden olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- AKSARAYÎ, Kerimüddin (2000), *Müsameretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- CAHEN, Claude (2008), *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GROUSSET, Rene (2011), *Stepler İmparatorluğu*, (Çev. Halil İnalıcık), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İBN BÎBÎ (2000), *Selçuknâme*, (Mükrimin Halil Yinanç), Haz., Refet Yinanç, Ömer Özkan, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- ORAL, M. Zeki (1962), "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 5.
- PAKALIN, M. Zeki (2004) *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TURAN, Osman (2008), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- TURAN, Osman (1971), *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.
- TURAN, Osman (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.
- TURAN, Osman (1970), "The Central Islamic Lands", *The Cambridge History of Islam I*, Cambridge.
- TURAN, Osman (1980), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi.
- ÜREMİŞ, Ali (2005) *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Ebabil Yayınevi.